

Özbekistan’da Nevruz Törenleri ve Merasimlerin Özbek Hayatındaki Yeri

Öğr. Gör. Mehmet Hazar*

Nevruz, Özbek Türkçesinde *navroz* diye söylenir. Hem millî hem de dinî bir bayramdır. 1991 yılından itibaren resmî bayram olarak da kutlanmaktadır. Diğer bütün bayram kutlamaları nevrufa göre daha az şatafatlıdır. Nevruz bayramı daha görkemli geçer. Sarı, yeşil ve kırmızı renkli bayraklarla caddeler renga renk donatılır. Gök rengindeki özgürlüğün âlameti mavi bayraklar ve doğruluğun âlameti olan ak bayraklar da asılır. Ak sakallı *babaların* yani dedelerin, ak *romalı* “ak yazmalı” *anaların*¹ huzuruna çıkılır, onlara büyük bir tazimle hürmet edilir.

Özbekistanda merasimlere büyük önem verilir. Türkistanın en medenî halkı Özbek Türkleridir. Modern hayata geçiş yaparken milli hususiyetlerini asla terk etmemişlerdir. Özbek *balası beşik toyu*, *sünnet toyu*, *tokız*² *toyu* “nişan”, *üy kurma toyu* “düğün”, doğum günü “*toğulgen kün*” kutlamalarıyla, *çay içme* “mükellef yemek daveti” ve kutlama yemekleriyle “*avkatlarıyla*” tören adabını sürekli yaşar. Ayrıca *ayallar küni* “kadınlar günü”, anneler günü, babalar günü, dünya öğretmenler günü de kutlanır. *Müstakiliyet bayramı* “bağımsızlık bayramı”, *galebe küni* “Rus halklarının Almanları yenmesi” gibi bayramlar da resmî olarak kutlanır. *Nan* “ekmek” ve *tuz* tuz hakkı diye misafire yedi katlı ekmekten ve tuzdan ikram edilir. Misafir geri dönerken ona işlemeli bir ekmek bohçası içinde *patır* denilen yağlı ve katmer katmer olan yufkamsı ekmekten verilir. Erkekse başına *düppe* “takke”, sırtına *çapan* “kısa kollu kaftan” giydirilir. Kadın ise *romal* ve *etik* denilen kadife terlik hediye edilir.

Bir Özbek, doğumdan ölüme kadar bütün merasimleri yaşar. *Yuğ* merasiminde “ölüm gününde”, cenâze evinin eşiğinde ev ahalisinin delikanlıları kara *çapan* giyinip siyah kuşağı bellerine bağlayarak uzun asalara dayanıp her misafir bahçe kapısından görüldüğünde acı acı *yuğlamaya* başlarlar, misafir taziye odasına girince bu *yuğlama* kesilir, *esselam* diye karşılıklı selamlaştıktan sonra fatiha okumuş gibi *omin* “amin” diyerek ellerini yüzlerine sürerler.

* Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

¹ Anne *nebere* “torun” sahibi ise *ana*, değilse *aya* diye çağırılır.

² Tok “irice halka”, tok+ız “iç içe geçmiş iki halka”; Özbek düğünlerinde gelin arabasının üzerine nişan yüzüklerini temsilen iç içe geçmiş büyükçe iki halka yerleştirilir.

Yine bir Özbek genci evlenirken de toy adabına uymak zorundadır. Düğünü idare eden *toy ekesi* mihmandarlık ettiği seçkin bir büyük davetlinin *ruhsatını* “iznini” almayıncaya kadar *kelin* ile *küeyv*³ “gelinle damat” başları eğik bir şekilde, elleri göğüslerinde yarı rükû vaziyetten azat edip oturmalarına müsaade etmez. Damat gelini bahçe kapısında karşılar, gelini omzuna attığı gibi küçük bir kaçırma törenini canlandırarak gelini eve sokar. Eşikten içeri girerken evin kızları un dolu büyük bir tabağın içindeki iki mumu yakarlar. Un bereketi, iki mum da gelinle damadı temsil eder. Evlilik çağındaki bütün Özbek kızları beslenme rejimi yapmak zorundadırlar. Yoksa damat gelini nasıl sırtlayıp kaçırabilir.

Yine Özbekler çay içerken bazı kurallara riayet etmek zorundadırlar. *Desturhanın*⁴ üzerindeki bin bir çeşit çerezleri, reçelleri, *samsaları* “içi etli börekleri” ve içimlikleri *yaşıl çayla* beraber yiyip içerken acele etmezler ve uzanıp sohbet ederek günün yorgunluğunu üzerlerinden atmaya çalışırlar. Buna *dem alamız*⁵ derler. *Aşkazan* yani mide sindirimine gayet riayet ederler. Çabuk yemek yemezler. Dinlenirken kol altına alınan yastığa asla döşek gibi oturulmamalıdır. Bir Özbekin zenginliğini evindeki porselen çay takımları gösterir. Çay sunulurken *çaynik* denilen porselen çaydanlığın lülük denilen ağızlığından kulpsuz küçük kâse şeklindeki *piyâlenin* “çay fincanının” *lebine* “dudağına” hafifçe dokundurularak üç defa devir dayım ettirilen yeşil çayı süzdürülür. Piyâle tutulurken orta parmak alta, baş parmak üste getirilmelidir. Piyâle dudağa götürülürken dirsek yere paralel tutulmalıdır. Bu eğitim *bala bahçası* denilen anaokullarından itibaren çocuğa öğretilir. Çocuk *eke* ve *ükelerine* “büyüklerine ve küçüklerine”, *apa* ve *singilcon*larına “abla ve kız kardeşlerine” ve *domlelerine* “hocalarına” böylece saygı ve sevgi göstererek büyür.⁶

İşte yukarıda birkaç merasimle verilmeye çalışılan tören adabını yeterince almış olan Özbekler, nevrüza günler öncesinden hazırlanırlar.

Arefe günü *sümelek* “bulamaç” kazanları kurulur. *Yaşlar* “gençler” bütün gece uyumadan sabaha kadar ateşin etrafında eğlenerek, bulamaç kıvamına gelinceye kadar türküler eşliğinde kazanı karıştırırlar. Günün ilk ışıklarıyla sabah kahvaltısına tabak tabak bulamaçlar yetiştirilir.

³ *Kü- ‘davet etmek’.

⁴ Etrafında kol yastıkları, yer minderleri bulunan ve yemek sofrası yerine kullanılan uzunca bir sehpa.

⁵ *Dem al-a+mız* “dinlenelim”.

⁶ *Eke* “ağabey”, *üke* “erkek kardeş”, *apa* “abla”, *singilcon* “kız kardeş”, *domle* “öğretmen, üstat”.

Tüşlik avkatı denilen öğlen yemeğine her zaman erkeklerin hazırladığı *kädili* “kabaklı”, *sebzili* “havuçlu” *pılov* yetiştirilir. Bütün kış itina ile saklanan kavun, karpuz, üzüm ve *anarlar* “narlar” masların üzerine dizilir. Tahta masanın kenarındaki raptiyelere asılı duran naylon iplerle bu yemişler dilim dilim kesilir. Narlar bıçakla kabarık yerlerinden çizilerek çiçek gibi açılarak dilimlenir. Herkes birbirine *alingler*⁷ diye ikram eder. Sofradan kalkarken *bopti omin*⁸ “oldu amin” diyerek *kollarını* yani ellerini yüzlerine sürerler.

Her Özbek en az on kadar şiiri *yaddan* yani ezberden okumasını bilmelidir. Merasimlerde tok ekisi kime söz verirse, o kişinin günün önemine uygun bir şiiri okuması âdettendir. Özbekistanda sözlü edbiyat hâlen canlılığını devam ettirmektedir. Buharada eşeğe ters binmiş heykeli bulunan *Hoce Nosreddin*’in torunlarına da bu yakışır.

Özbek kışlaklarında “köylerinde” sabahtan itibaren nevruz alanına kamyonlarla, arabalarla⁹ kalabalık halk intikal eder. Şehirlerde bu kutlamalar daha modern bir şekilde *Ferhat* ve *Şirin*¹⁰ adı verilen kültür saraylarında yapılır. Kamyonların kasaları açılarak bir sahne düzeni oluşturulur. Orta oyunu gibi köy oyunları oynanır. Nevruz için hazırlanan yemekler takdim edilirken daha önceden belirlenen jüri en güzel yemekleri seçer ve ödüllendirmek için *savğa* ‘hediye’ verir. Ahırdan yeni çıkmış çıplak atların üzerinde gençler *kökböri*¹¹ oyununu takım hâlinde oynarlar. *Kız kovma* yarışı yapılır. Kız evlenmek istediği erkeğin atına yaklaşmasına müsaade eder.

Karakul ‘astragan’ denilen kıvrıkcık tüylü şapka derisi çıkarılan kuzular kesilir, ziyafetler verilir. Özbekistan Kazaklarının *Kişî Jüz* “Küçük Yüz” boyuna ait köylerinde davet edilen misafire önce kendileri için çok kıymetli olan atların etinde yapmış oldukları pastırmaları ikram ederler. Misafire özellikle atın sağ ön bacağına eti ikram edilir.¹² Sonra Türkiye’deki kelle-paça yemeği gibi pişirdikleri genişçe bir tabak içindeki sığır başını önce

⁷ *Al-ing+ler* “alınız”

⁸ *Bo-p-tı* <bol-ıp er-ti.

⁹ Özbekler motorsuz araçlara, hayvanla çekilen tekerlekli araçlara *araba* derler. Motorlu olana da *maşin* derler.

¹⁰ Özbekistanda Ali Şir Neva’î adına kurulan Nevoi şehrinin bir *reyonunda* “semtinde” Ferhat, diğer semtinde Şirin adında iki kültür sarayı bulunmaktadır. Ferhad heykelinin önündeki taştan su fişkırmakta ve bu suyla bir havuz dolmaktadır.

¹¹ *Kökböri*: İçi samanla doldurulmuş oğlak derisini iki takıma bölünerek atla yakamla oyunu. Eskiden boğazlanmış oğlakla oynanır.

¹² At etine taaccüp etmemek lazım. Özbekistandaki Kore asıllı olan topluluklar ise özel olarak besledikleri köpeklerinin etini yerler. İnançlarına göre bu kendilerini hastalıklardan korurmuş.

büyük misafire ikram ederler, her misafir etini aldığı organla ilgili ev sahibine iyi dileklerini sunar. En makbûlü göz yerinden bir parça kopararak yeyip gözünüz nurlu olsun demektir.

Özbek *ayallarının* “kadınlarının” *atlas* denilen kıyafetlerindeki renkli ince uzun çizgiler gök kuşağını yansıtır. Atlaslarda sarı, kırmızı ve yeşil renkler hâkimdir. Siyah-beyaz olan çizgili desenlileri ise yağmurun ifâdesidir. Bazı kıyafetlerdeki çiçek resimleri nevrüz çiçeğinin *örneği* “motifi”dir. Erkekler *şirhôn*¹³ denilen kınına sokulmuş, kabzası süslü hançerlerini takınırlar. Bu bıçaklarla çok rahatlıkla *mal soyar* “hayvanın başını keser ve serisini yüzer”, bıçağın sırtıyla da ustaca vurarak içi boş kemikleri rahatlıkla kırarlar. Her Özbek az çok bir musiki aleti çalabilir. *Tar*larını alarak nevrüze iştirak ederler. Kadınlar da şarkı söyleyerek birbirleriyle atışırlar. *Aksakallara* ve *kempirlere*¹⁴ törenleri izlemeleri için *nebereleri* “torunları” ön sıraları ayırırlar. Özbek kadınlarının saçları uzun ve örgülüdür. Bunu Rus kadınlarına benzememek için bilinçli olarak yaparlar. Kırmızı renkli takılar takınırlar. Erkek ve kadınlar altın kaplamalı dişlerini göstermek için sürekli tebessüm ederler. Sağlık için değil bir nevi moda olduğu için ön dişlerini altınla kaplatırlar.

Özbekler evlerine döndüklerinde birbirlerine *savğa* “hediye” takdim ederler. *Keçkurun avkatında* “akşam yemeğinde” bütün aile bir araya gelerek dua ederler. Yeni yılın bolluk ve bereket getirmesini dilerler. Tabaklara ettikleri buğdayın yeşermiş olduğunu görünce sevinirler.

Kısacası nevrüz ne basit bir kutlama ne de siyasî bir gösteri vesilesidir. Büyük bir geçmiş kültürün içinde saklandığı bir ulu törendir. Özbekistan Cumhuriyeti bu bayramı hem devletçe hem de milletçe kutlamaktadırlar. Bu bayram tabiatla insanın barışıdır.

¹³ *Şirhûn* > *şirhôn* “kana susamış arslan” anlamındadır.

¹⁴ Kempir: Yaşlı kadın.